

ZALAI GYŰJTEMÉNY 1—7.

Örvedetesen gyarapodnak azok a sorozatok, amelyek egy-egy megye történetének a megírását készítik elő. Tudjuk, hogy egy megye története sokkal összetettebb annál, semhogy azt néhány ember pár év alatt megfelelő színvonalon meg tudná írni. Ha van is példa ennek az ellenkezőjére (mint pl. a Nógrád megye története), az semmiképpen sem minősíthető követendőnek. Sokkal célszerűbb az az eljárás, amikor a megye kiadói résztanulmányokat tesznek közzé, míg ki nem érlelődik a megyetörténet fővonalát jelentő kérdések sora és meg nem történik ezeknek a kérdéseknek megfelelő mélységű elemzése. Ezt az utat követi többek között a Tolna megyei tanulmányok és a Zalai gyűjtemény című sorozat is. Mindkettőt a megyei levéltár adja ki.

A tanulmány- (illetve tanulmánykötet-) sorozat nagy előnye, hogy nem kell a kiadónak a szerkesztőnek messzemenően figyelemmel lennie a terjedelmi arányokra, sokkal több lehetőség nyílik egy-egy kérdés alaposabb elemzésére, a tematikus válogatás is lehet szabadabb, és kevésbé követelő az igény az egyes közölt tanulmányok feldolgozásbeli-módszertani-stilisztikai egységességére. Az elmondottak jellemzik a Zalai gyűjteményt is. Az eddig megjelent kötetek tanulmányait egymás mellé állítva kitűnik bizonyos terjedelmi aránytalanság, ez azonban itt teljes mértékben megbocsátható. A tanulmányköteteknél még nem probléma, hogy külön kötetet kapott három, egymástól élesen elütő, különböző fontosságú téma. Az 1. kötetben *Blázy Árpád* a gyógyszerészet Zala megyei megjelenését és fellődését írta le (igen alapos, bár nem teljesen megérlelt, kissé félkész állapotban maradt forrás-elemzéssel). A 4. kötetben *Béli József* az 1945-ös földosztás Zala megyei végrehaj-

tását ismerteti igen alapos tanulmányában. (Kár, hogy mellékleteinek válogatása esetleges: egy ingóságlettár helyett célszerűbb lett volna hiánytalanul közölni a földreform végrehajtásának számszerű adatait.) A 3. kötet *Lagzi István* tanulmányát közli a II. világháború idején Zala megyében tartózkodó lengyel menekültekről. Ez a kétségtelenül érdekes téma — melyet a szerző imponáló szenvedélyességgel, aprólékosággal tár fel — valójában a megye történetének olyan kérdése, amelyről itt még lehet írni, de a megyetörténetben már nem ilyen — a földreform taglalását is meghaladó — terjedelemben.

A 2. kötetnek szinte minden tanulmánya példamutató adaléknyújtás a megyetörténethez. Különösen ki lehet emelni *Müller Róbert*nek a történeti néprajz, de egyben az ipartörténet anyagát is gazdagító tanulmányát a tófeji kemencéről. A megyetörténet jogtörténeti vonatkozásait is jól alknázza ki és a megyék közti összehasonlításoknak is jó alapot ad *Degré Alajos* Pálóczy Horváth Ádám és az 1819. évi zalai tisztújítás című tanulmánya, melyet szerencsésen egészít ki *Szentmihályi Imre* Pálóczyról közzétett életrajzi adaléka. A mezővárosok történetéről meglévő ismereteinket gyarapítja *Simonffy Emil*nek a jobbágyfelszabadítás tárgykörében írt munkája (Zalaegerszeg harca a legelőért). A legújabbkori történetünk egyik fontos kérdésének helyi vonatkozásait pedig *Jakabfi Rudolf* mutatja be a nagykanizsai Nemzeti Bizottság tevékenységét elemző tanulmányában.

Példamutató a sorozat 6. kötete is. Ebben a megye régészeti kérdéseinek egész sorát taglalják a szakértők. A különböző részletkérdéseket, fontosabb leleteket, leletegyütteseket, ásatásokat bemutató írások közül érdemes kiemelni *Dávid Katalin* problémaérzékeltető, feladatki-tűző, valamint az egyházi műemlékek

vizsgálata szempontjából nagy fontosságú, a patrocínium-kutatás jelentőségét taglaló tanulmányát, amely Adatok Zala megye középkori művelődéstörténetéhez címmel olvasható a kötetben.

Hasonlóan sokat mondó és nagyívű kutatásokról vall a 7. kötet, melyben *Szentmihályi Imre* a hetési és lendvameल्ली néprajzi sajátosságokat, Zala megye etnikumának legjellegzetesebb vonásait foglalja össze. Tanulmánya — a folklór kivételével — teljes néprajzi képet ad a nyelvjárástól a népi kultúráig, a gazdálkodástól az építkezésig, a ruházkodásig. Különös érdeme, hogy — néprajzosok körében egyre gyarapodó példaként — kutatásainál megfelelő mértékben hasznosította a levéltári források adatait.

Kívánatos, hogy a helyi kiadók, a lehetőségekhez mérten, minél inkább törekedjenek megjelentetni országos kutatók munkáit is. Ezzel az országos problémák kutatói közelebb kerülhetnek a helytörténeti műhelyekhez, bekapcsolódhatnak a helyi kérdések vizsgálatába, segítve ezzel a helytörténeti kutatás színvonalának emelését. Az országos intézmények munkatársai és a helyi kutatók együttműködésének szép példája a Zalai gyűjtemény 5. kötete, amely tekintélyes — közel 40 ív — terjedelemben *Deák Ferenc*ről közöl tanulmányokat. A történészek, jogászok, jogtörténészek összefogásával készült tanulmánygyűjtemény nagy nyeresége történeti irodalmunknak. Dicséret illeti a kiadó Zala megyei Levéltárát, valamint *Degré Alajost*, a kötet (és egyben az egész sorozat) szerkesztőjét, hogy helyi kiadványban publikáltak olyan munkákat, amelyek elsősorban és közvetlenül ugyan nem Zala megyét, de annál sokkal többet: az egész magyar történeti kutatást, az egész hazai tudományos életet gazdagítják. Ez a kiadvány az előállító műhelynek is rangot ad, és a megye tudományos életének is nagy eseménye.

A helytörténeti kutatás legfőbb szerepe az országos történetírás megalapozása. Ha egy helyi kiadvány ezt az utóbbi feladatot olyan színvonalon látja el, mint a Zalai gyűjtemény eddig megjelent kötetei, akkor bizonyosak lehetünk abban, hogy a szűkebb zala megismerésének és megszerettetésének nemes munkájában is hathatós eszköz lesz és a honismereti mozgalom céljainak elérését is a lehető legnagyobb mértékben segíti elő.

Schneider Miklós

Heves megye azok közé a területek közé tartozik, ahol az utóbbi évtizedekben az immár több mint évszázados múltra visszatekintő helytörténeti tevékenység jelentős eredményeket ért el. Az 1970-es években a megyei műemléki topográfia két kötete jelent meg, s 1978-ban napvilágot látott a befejező gyöngyösi kötet is. A helynévgyűjtés terén is jelentős az előrehaladás. Megjelentek eddig az egrri járás, a fűzesabonyi járás, az Eger és Felnémet helyneveit ismertető kötetek. *Bél Mátyás* megyeleírását — igaz, kivonatossan — *Soós Imre* kiadásában szintén megjelentette már a megye.

Mintegy két évtizede folyik szakadatlanul az egrri várásatás, s ezen kívül sor került Kisnána, Sirok, Gyöngyöspata várának feltárására és részbeni helyreállítására. Templomok, kolostorok ásatásának sorából kiemelkedik a bélapátfalvi cisztercita apátság feltárása és helyreállítása. Jelentős eredményeket ért el a népi építészeti értékek védelme, megóvása terén is. A várbarátok körének több mint egy évtizede külön kiadványa van: az Egrri vár híradója. A Gárdonyi Géza Társaság eddig két kötetet jelentetett meg: az elsőt a Gárdonyi Géza emlékülésről (1973), a másodikban Tinódi históriás énekei egy részét adta közre az a *Sugár István*, akinek a Zrínyi Kiadó néhány éve megjelentette Eger vár és viadala című könyvét. A terjedelmesebb községmonográfiák sorából kiemelnenék *Soós Imre*: Heves megye községekének történetét.¹

Az említettek egyértelműen bizonyítják, hogy Heves megyében példamutatóan sokoldalú múltfeltáró tevékenység folyik minden területen. Ebbe a sorozatba illeszkednek bele a levéltár kiadványai, elsősorban évkönyve, az Archívum.

Az Archívum kötetei 120—130 nyomtatott oldal terjedelműek, ami szerénynek tűnik, ám a szerkesztőnek számolni kell a realitásokkal, azzal, hogy a levéltár, a múzeum, a Tanárképző Főiskola kutatóin kívül csak néhány más megyei intézményre, s önálló — részben amatőr — kutatókra számíthat, fővárosi vagy más megyebeli közlemények rendszerességére nincs biztosíték. Az eddigi hat kötet írásainak többsége hat-hét rendszeresen publikáló kutató tevékenységét

¹ Bővebb ismertetését lásd a Honismeret 1978. 3. számában. (Szerk.)

tükrözi. E viszonylag szűk kutatói bázis és mások — rendszeresnek nem számító — tevékenységét viszont jól összefogja az évkönyv szerkesztője, s eddig rendszeres időközökben, az olyannyira megszokott határidőcsúszások nélkül jelentek meg a kötetek.

Természetesen nincs módunk arra, hogy az eddig megjelent valamennyi tanulmányt ismertessük, elemezzük, sőt az összes cím felsorolásától is el kell tekintünk. A kötetek szerkezete megállapodottnak számít: tanulmányok — közlemények — könyvismertetések — bibliográfia.

A tanulmányok korszakok szerinti megoszlása nyilvánvalóan a megye kutatógárdájának érdeklődési körét tükrözi. Így érthető, hogy nyelvi és módszertani tekintetben bizonyos szempontból a legmagasabb szintű felkészültséget megkövetelő középkorral mindössze két tanulmány foglalkozik, mindkettőt a levéltár igazgatója, Kovács Béla írta, aki muzeológusként is több értékes tanulmánnyal gazdagította a táj középkori irodalmát. A két tanulmány nemcsak megyei, hanem országos viszonylatban is figyelmet érdemel, mindenekelőtt a témaválasztás révén. A *Középkori vámok és vásáros helyek Heves megyében* az 1. számban jelent meg. Fontosságát növeli az a tény, hogy középkori közlekedés- és kereskedelemtörténetünk megírása a vám- és révhelyek lehetőleg teljes összegyűjtése nélkül elképzelhetetlen. Sőt, nem elégséges az adatok összegyűjtése, szükség van térképrevitelükre is. Ezen a téren vannak ugyan eredményeink, de adataink igen hézagosak, ezért Kovács Béla tanulmánya újabb továbblépést jelent. A nem nagyszámú adat miatt az értékelésektől érthetően tartózkodó szerző térképet is ad, mely sajnos — részben nyomdai okok miatt — meglehetősen gyenge kivitelű, részben olvashatatlan, jelzései nehezen kivehetők. Célszerű lett volna a vásárok időpontját a térképen felüntetni, s jelölni az utak közötti fontossági különbségeket. Kovács Béla másik tanulmánya a középkorkutatók előtt jól ismert egri püspökségi-káptalani iratgyűjtemény, a Liber Sancti Joannis keletkezésével és korával foglalkozik. A kutatók eddig elsősorban nem az eredeti kötetet, hanem annak 1643-ban készített, s közel egy évszázada *Kandra Kabos* jóvoltából megjelentetett másolatának adatait használták. Kovács Béla pontról pontra kimutatta az eredeti és a másolati példány eltéréseit, felhívta a kutatók figyelmét arra, hogy a

XVI. századi birtokviszonyok vizsgálatához elengedhetetlen az eredeti — kéziratok — példány és a szövegvariánsok együttes vizsgálata.

A török kort öt tanulmány képviseli: *Sugár István*, *Kovács Béla* és *Soós Imre* írásai. Soós Imre a török hódoltság korabeli nemesi vármegye szerkezetét és közigazgatási mechanizmusát vizsgálta terjedelmes tanulmányában (2. sz.). A megye szerencsésen megmaradt iratanyagára támaszkodott elsősorban és plasztikus képet rajzolt a kérdéskörrel. E tanulmánynál is a térkép elnagyoltságát hibáztathatjuk elsősorban (közzét formájában tudományos kutatás céljára alkalmatlan).

Sugár István három írása közül az egyik rövid közlemény Eger város 1690. évi összeírását elemzi statisztikai szempontból. Ehhez is tartozik térkép, amely az előzőekhez hasonlóan nem tekinthető teljes értékűnek, nem tünteti föl például a város utcáinak neveit. Az egész kiadványsorozatra jellemző, hogy a térképek nem egységesek, ami nem csak esztétikai szempontból számít szerencsétlen megoldásnak.

Sugár másik két — terjedelmes — tanulmánya az egri vár 1594/95. évi számadását dolgozza föl. A nemrég fölfedezett nagy jelentőségű iratanyag alapján Sugár *Rúzsás Lajos*nak a vár XVI. századi gazdálkodásáról szóló összefoglaló művét több tekintetben jelentősen kiegészíti (5—6. sz.). A tanulmány jó példája annak, hogy megfelelő iratanyag alapján milyen részletes és kimerítő feldolgozás készíthető a végvári élet egy-egy fontos kérdéscsoportjáról.

Az Archívum tanulmányainak zöme a XVIII. századdal foglalkozik. A tanulmányok között szinte egyenlő számban találjuk meg három csoport, a társadalom-, gazdaság- és művelődéstörténet képviselőit. Elsősorban *Nemes Lajos* levéltári kezelő és *Lénárt Andor* muzeológus ezen időszak buzgó kutatója — három, illetve négy tanulmányuk jelzi ezt. Lénárt elsősorban az ipartörténet, főleg a céhek, illetve a hozzájuk kapcsolódó szervezetek kutatója (egri ács, kőfaragó, kőműves céh; vallásos iparos egyesületek; szőlőműves céhek, 1792. évi egri parasztmegmozdulás). Nemes érdeklődési köre ezzel rokon (egri kézművesek; egri szőlőmunkások; egri állatösszeírások), Kovács Béla a XVIII. századról szóló két írása közül az egyik ipartörténeti (Pliczner János kőfaragó egri munkássága), a másik vallástörténeti (flagellánsok). A megye alapfokú népoktatásának egyik

XVIII. századi szakaszával Sugár István foglalkozik terjedelmes tanulmányban (sajnálatos, hogy térképmellékletet nem közölt). A művelődéstörténet tárgykörébe tartozik *Kilián István* közleménye (1761. évi egri színlap) és *Nagy Árpád* írása (az egri volt jezsuita gyógyszerészár története).

A XIX. századi tanulmányok száma csaknem fele a XVIII. századiaknak. Szerzőik között a már ismertek közül ott találjuk Sugár Istvánt (papírmalom) és Lénárt Andort (1816. évi gyöngyösi tisztújítás), Kilián Istvánt (a szárazbői ismeretlen Csokonai versgyűjtemény). Találunk ezúttal is céhtörténeti feldolgozást (*Löffler Erzsébet* az egri bodnár céhről), *Sánta László* személyében az állattartástörténeti kutatásoknak is akadt folytatója. A XIX. századi egyházi anyakönyvek statisztikai vizsgálata — *Benkőné Lukács Ágnes* — módszertani szempontból igen fontos. Irodalomtörténeti szempontból régi kérdést dönt el *Lőkös István* közleménye *Bródy Sándor* pontos születési idejére vonatkozólag.

A XX. századi írások száma az előző századéval egyező. A hét tanulmány, illetve közlemény közül mindössze kettő foglalkozik 1945 előtti időszakokkal (*Kapor*: Egri amatőr színjátszás, illetve *Cs. Varga Ady*val kapcsolatos írása). A többi közlés elsősorban az 1945 utáni indulással kapcsolatos (*Szeccskó*: Az iskolák államosítása; a pedagógus szakszervezet, a nemzeti bizottságok; *Soós Imre*: A posta újjászervezése).

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a tanulmányok és közlemények tudományos színvonala átlagon felüli, valamennyi írás a maga nemében jelentős kérdéskörrel foglalkozik, az 1945 előtti helytörténeti tevékenységben szinte általános provinciális elzárkózottság nem észlelhető bennük.

Az Archívum kötetei — egy kivételével — közölnek bibliográfiát, melyet rendszeresen *Iványi Sándor*, a főegyházmegyei könyvtár vezetője állít össze. A bibliográfia évenként tekinti át a megyével kapcsolatos történeti irodalmat. Az Archívum 2. számától kezdve rendszeresen jelennek meg ismertetések, elsősorban — érthetően — a megyei kiadványokról.

A levéltár külön kiadványsorozata a Tanulmányok Heves megye történetéből. Ennek eddig három kötete jelent meg. *Soós Imre*: Heves és Külső-Szolnok megye 1772—1849. évi rovásadó összeírásai (1973); *Grúz János*: Heves vármegye törvényhatósági bizottságának tevékenység-

ge 1919—1929 (1977); *Csiffáry Gergely*: Az egercsehi szénbánya története 1901—1976. (1977). Az utóbbi kötetek részletes elemzésére itt nem térhetünk ki terjedelmi okokból.

Egészében megállapítható, hogy a levéltár az utóbbi fél évtizedben nagy részt vállalt a megyei honismereti-helytörténeti munka megszervezéséből, s tág teret nyújt a kutatók eredményeinek közzétételére. Reméljük, a lendület a továbbiakban sem törik meg, sokasodnak a kiadásra váró kéziratok, s a megye továbbra is bőkezű mecénás marad.

Csorba Csaba

ARATÓ ENDRE:

TANULMÁNYOK A SZLOVÁKIAI MAGYAROK TÖRTÉNETÉBŐL 1918—1975

(Magvető Könyvkiadó, 1977. 443 oldal.)

Sajnos, posztumusz köteté vált *Arató Endre* professzornak a szlovákiai magyarság sorsával, hatvan esztendő történetével foglalkozó, nagy terjedelmű munkája. Nagy kár. Már csak azért is, mert *Arató Endre* egyike volt ama tudós elméknek, akik nem kívülről közeledtek a témához, hanem külső szemlélőként tekintették, méltatták és bírálták a szlovákiai magyarság életének igen változó, hol keserű, hol pedig kedvezőbb egyensúlyba került fordulóit, nyelvi és etnikai megmaradásának harcait. Fiatalkorában maga is részese volt a kisebbségi életnek; Rév-Komáromban, Jókai városában született, ott ismerte meg a kisebbségi sorsot.

„Nemzeti kisebbség” volt a meghatározó jelzője a két világháború közötti, polgári Csehszlovákiában az államalkotó két nemzetet — a csehet és a szlovákon (harmadikul Kárpátalján a ruszinon) — kívül minden más nemzetiséghez tartozó állampolgárnak, a németnek, a magyar-nak, a lengyelnek. Ez a meghatározás az „uralkodó” nemzetek előtt pejoratív hangzású volt. Állampolgári jogokban is kevesebbet jelentett kisebbségnek lenni — noha a törvény ezt soha nem mondta ki határozottan.

Ez a kisebbségi lét predesztinálta *Arató Endrét*, hogy a szlovákiai (1938-ig „szlovenszkói”) magyarságnak, mint kisebbségi sorsba került nemzetiségnek történetével behatóan, tárgyilagosan, szenvedélytől mentesen, a marxista tör-

ténelemszemlélet eszközeivel és látásával foglalkozzék. Több évtizedes kutatómunka eredménye ez a könyv, s lényegében tizenegy, egymással történelmileg és gondolatilag összefüggő tanulmányt tartalmaz.

A trianoni békeszerződéssel 1920-ban több mint egymillió magyar került az újonnan megalakult Csehszlovákiához. Sorsuk nem volt könnyű, hiszen másodrangú állampolgárok lettek. Nacionalista szenvedélyek, sokszor sovíniszta türelmetlenségek diszkriminációs áldozataivá, furfangos paragrafusok játékszereivé váltak. A szlovákiai magyarság ma is összefüggő etnikum Dél-Szlovákiában; 1919 után pedig még sokáig éltek magyar szórványok az északabbra fekvő területeken, főként a városokban. De más volt a magyarság helyzete 1918–1938. között, és más 1945 után, amikor a kesservez kitelepítések lezajlása után már a szocialista Csehszlovákia teljes jogú állampolgáraivá váltak.

Maga Arató Endre közli művében, hogy a marxista történelemszemléletre ezúttal különösen szükség van, mert az „megóv bennünket attól, hogy az alapszabvány indokolt magyar sérelmeket elfogultsággal szemléljük és minden felelősséget a cseh—szlovák nacionalizmusra hárítsunk”. A kötet történelmi és politikai, valamint gazdasági és művelődési viszonylatban ismerteti, s elemzi Csehszlovákia nemzetiségi politikáját és méltatja a kisebbségi magyarság hídszerpét is. Elítéli egyfelől az irredentizmust, másfelől pedig a mérget vető nacionalizmust. Rámutat mind a magyar, mind pedig a cseh és a szlovák elfogultságra, a szlovák sovínizmusra, mint egészségtelen jelenségre is. Bebizonyítja azonban azt is, hogy mindhárom népből kezdettől fogva éltek nemes, haladó gondolatok is, és az érdekelt nemzetek számos jelese nemcsak azt kereste, ami elválaszt bennünket egymástól, hanem azt is, ami összeköt.

Arató Endre a szlovákiai magyarság kérdéseit, gondjait ismertető tanulmány-sorozatában kitér a hasonló problémákkal bajlódó romániai és jugoszláviai magyarság helyzetének ismertetésére is.

Bevezetőül Csehszlovákia megalakulásával, a polgári és a szocialista Csehszlovákia egymástól különböző arculatával foglalkozik. Rámutat arra, hogy a Kommunisták Magyarországi Pártja az „ezeréves” Magyarország visszaállítását összeegyeztethetetlennek tartotta a nemzetek önrendelkezési jogával, viszont a szlovákiai magyarság nemzeti egyenjo-

gúságát elválaszthatatlannak tekintette a forradalom ügyétől.

A második tanulmány a polgári demokratikus Csehszlovákia vonatkozásában ismerteti a magyarok politikai és kulturális helyzetét. Szól az úgynevezett kisebbségvédelemről, a magyarlakta terület közigazgatási beosztásának célzatos változásairól, az ország nemzetiségi politikájáról, a magyar oktatásügy elorsvasztásáról. A magyarságnak 31 százalékkal kevesebb iskolája volt — felső tanintézménye pedig egy sem —, mint amennyi számarányánál fogva megillette volna. De Csehszlovákiában még így is kedvezőbb volt a helyzet, mint Jugoszláviában és Romániában. Nem egyenlőtöttek ki Csehszlovákiában a gazdasági szintkülönbségek sem. Erről a harmadik tanulmány szól: a cseh burzsoázia vette át a gazdasági vezető szerepet, s Szlovákia általában, a magyarlakta terület pedig különösen elmaradt. Ez főként a paraszti és a proletár rétegek számára járt nagyobb nehézségekkel.

A negyedik tanulmány a magyar társadalom politikai differenciálódását elemzi. 1920 után két nagy magyar ellenzéki párt alakult Csehszlovákiában: a Magyar Nemzeti Párt és a Keresztényszocialista Párt. A szlovákiai magyarság azonban egyéb pártokban is — mint a szociáldemokrata és a kommunista pártban — helyet vívott ki magának, sőt még az agrárpártba — ebbe a cseh orientációjú pártba — is volt jelentkező.

Az ötödik tanulmány — Együtt a haladásért — a szlovákiai magyarok összekötő szerepéről szól. Kifejti a szerző az együttműködés típusait, sőt a prágai cseh progresszió és a haladó magyar fiatalok kapcsolatát is ismerteti, hiszen ezekhez a mozgalmakhoz kapcsolódott végül a most ötven esztendőes Sarló-mozgalom is. Foglalkozik a magyar szervezeteknek és tömegeknek a Csehszlovák Köztársaság megvédéséért indított mozgalomával.

Arató Endre történelmi munkájának második része a II. világháború befejeztével igen problematikussá vált szlovákiai magyar kérdést tárgyalja. Foglalkozik a szerző *Gustáv Husák*nak a szlovák nemzeti felkelésről írt nagyszabású munkájával, s ezzel kapcsolatban ismét visszatér a magyarságnak a két világháború közötti szerepére, a gondokra és az eredményekre. Méltatja a magyar kérdés üdvös, kielégítő megoldását pártoló *Juraj Zvara* pozsonyi professor munkásságát is. Külön tanulmány szól a pozsonyi egyetemen évekig vendégként tanító *De-*

me László professzornak a szlovákiai magyarság nyelvi gondjaival foglalkozó könyvéről, s a magyarság nyelvhasználati jogairól. Tanulmányt szentel a cseh—szlovák föderáció történelmi előzményeinek, valamint az utóbbi évek nemzetiségi kutatásainak.

Az olvasó előtt a szlovákiai magyarság életének csaknem tiszta képe nyílik meg Arató könyvéből. Bátor, higgadt és tárgyilagos ez a munka, tanulságos még a felhasznált irodalom gazdagságát bizonyító jegyzék is. Ha Arató Endre tovább folytathatta volna a megkezdett tanulmányosorozatot, s végül egy nagy munkában összegezi eredményeit és önálló véleményét, talán még az eddigiénél is teljesebb képet adhatott volna a kisebb-ségi magyarság életéről, sorsáról.

Szombathy Viktor

FOGLALKOZÁSOK ÉS ÉLETMÓDOK

Válogatott tanulmányok honismereti
szakkörök és kutatók munkáiból

(A miskolci Herman Ottó Múzeum
néprajzi kiadványai VII.
Miskolc, 1976. 243 oldal.)

„A miskolci Herman Ottó Múzeum e kötetel állít emléket egykori munkatársának, a fiatalon elhunyt jeles kollégának, *Bodgál Ferencnek*” — olvashatjuk a kötet előszavában. „Ő volt a szervezője és segítője mintegy évtizedeken át az Istvánffy Gyula megyei pályázatnak”, melynek terméséből, a legjobbakból szerkesztette a korábbi gyűjteményes köteteket. A Foglalkozások és életmódok című tanulmánykötet folytatása a Bodgál Ferenc által szerkesztett és 1966-ban megjelent Borsod megye népi hagyományai című kiadványnak. Az 1966—1973. közötti időszak legjobb pályázataiból válogatta, szerkesztette a jelen kötet any-

gát *Dobrossy István* muzeológus. Szinte egyedülálló a miskolci Herman Ottó Múzeum kezdeményezése, hogy megjelenteti az önkéntes gyűjtők legjobb munkáit. Sok hasonló kötetre volna szükség, hogy több értékes dolgotat olvashassunk az önkéntes gyűjtők tollából. Ez a gyűjtemény húsz pályázatot, illetve tanulmányrészletet tartalmaz; lehetetlen azokról külön-külön szólni.¹

Az első négy tanulmányban az ipari munkásság és a „kétlaki”-ak felszabadulás előtti és utáni élet- és munkakörülményeiről, gyár- és ipartörténetről olvashatunk. A 3. és 4. dolgozat szerzője *Nemcsik Pál*. Azonos a két dolgozat témája: a kétlaki munkás bemutatása, a kétlakiság fogalmának vizsgálata különböző nézőpontból. A régi és „új summáság” fogalmának összehasonlítása, miközben választ ad a szerző arra a kérdésre: miért mentek summásnak 1929-ben a mezőgazdasági proletárok és miért 1969-ben a gyári dolgozók. Párhuzamosan elemzi az 1929-ben summásgaza *Faragó Kálmán* és az 1969-ben brigádfelvezető *Bakos Kálmán* visszaemlékezését. *Nemcsik Pál* a terület (Borsodnádasd, Ózd környéke), a téma alapos ismerője. A gyűjtött anyag gazdagsága, jó fogalmazása, stíluskézsége a jó munkák között is a legjobbak közé emeli ezt a két tanulmányt.

Mesterségekről olvashatunk a következő hét (5—11.) tanulmányban. A szerzők azt vizsgálják, miért vannak kihalóban az általuk vizsgált mesterségek. Hogyan függ össze a társadalmi helyzet változása a bemutatott mesterségek háttérbe szorulásával.

Nagy Ferenc munkájában (5.) a felszabadulás előtt Karcán megtalálható mesterségekről (asztlak, kovács, kerékvártó, cipész) olvashatunk. A szakszókincs, a szerszámok felsorolása, a mesterek élet- és munkakörülményeinek bemutatása teszi hitelessé mondanivalóját.

Ezzel szemben a 6—11. dolgozat *egy-egy mesterség* lényegével, munkafolya-

1. **Vass Tibor**: Az ózdi acélgári munkásság életviszonyai a XX. század első felében — 2. **Kováts György**: A diósgyőr-vasgyári munkások élete a felszabadulásig — 3. **Nemcsik Pál**: A borsodnádasdi kétlaki munkásság életmódjának változása — 4. **Uő.**: Ózd környéki ipari munkásság a mezőgazdaságban — 5. **Nagy Ferenc**: Mesterségek Karcán a felszabadulás előtt — 6. **Dobos Lajos**: A halmaji bogárnemesség — 7. **Hubai Gyöngyi**: Szücsmesterség Mezőkeresztesen — 8. **Fenyvesi Edit**: Kötélgyártás Sajószentpéteren — 9. **Fejes László**: Egy miskolci kádármester — 10. **Büdi János**: Mézeskalácsos és gyertyaöntő mesterség Sárospatakon — 11. **Kozák Barnabás**: A tiszadorogmai kosárfonás — 12. **Gaal Antal**: A halászat módjai és eszközei Tiszabólnán — 13. **E. Kovács László**: Erdői munkások életviszonyai Gömörországon a XX. század első felében — 14. **Jósvai Gizella**: Az erdő hasznóvétele Erdőhorvátban — 15. **Nagy György**: A népi építkezés technikája és a társas munka formái Karcán — 16. **Nagy Géza**: Falusi szegődményesek munkája és életmódja a Bodrogközben — 17. **Orosz László**: Uradalmi eszlédek és summások az asztlól káptalani birtokon — 18. **Szücs István**: A falusi nők helyzetének változása három nemzedéken keresztül — 19. **Zsedényi Judit**: A tardi nő élete a családban és a faluközösségben — 20. **Barsi Ernő**: A sályi agrárszegénység és dalai.

mataival, használati eszközeivel, szakzókinccsel, a mester életútjával, élet- és munkakörülményeinek alakulásával, a faluban kivívott társadalmi „rangjával”, munkaszeretetével ismert meg bennünket, több-kevesebb mélységben.

A tanulmányok óriási értéke, hogy emléket állítanak egy-egy olyan mesterségnek (bognár, szücs, kötélgyártó, kádár, mézeskalácsos, gyertyaöntő és kosárfonó), amely évszázadokon keresztül mindennapi életünk szerves tartozéka volt. Gazdag tartalma, színes, gördülékény stílus miatt kiemelkedő a 9., 10. és a 11. tanulmány.

Külön egységbe soroltuk a 12., 14. és 15. tanulmányt, bár nehezen „rokonítható” témák feldolgozásáról van szó. A 12. dolgozat a tiszababólnai halászok munkájának, a halászat eszközeinek, használati módjának pontos, érthető, lényegre törő leírása. A tanulmány legfőbb erénye a tömörség. Az erdő felhasználásának különböző módja, az erdőt felhasználók munkájának, életkörülményeinek gazdag bemutatása adja a 14. tanulmány értékét. A munkafolyamatok részletes leírásában megtaláljuk a szakzókinccs helyes alkalmazását. Szemléletesen rajzolja meg Nagy György a népi építkezés technikáját, azokat a faltípusokat, amelyek Karcsán meghonosodtak. Kevésbé részletesen szól a szerző a társas munkának az építkezés kapcsán kibontakozó formáiról.

Erdőmunkások, szegődményesek, az agrárszegénység, a mezőgazdasági munkásság rétege áll a 13., a 16., a 17. és a 20. dolgozat középpontjában. E. Kovács László tanulmánya nemcsak a favágók mostoha életkörülményeiről, az aránytalanul alacsony fizetéséről ad részletes tájékoztatást, hanem a favágás munkafolyamatáról is. Megismerjük a cserhántók embertelenül nehéz életkörülményeit, a cserhántás folyamatát, a szénégetés módját, a különböző munkafolyamatokra szükséges időmennyiséget, a fuvarosok munkáját, az erdei munka szakzókinccsét is. Nagy Géza olyan emberek élet- és munkakörülményeit mutatja be, akik a paraszti élet, a gazdálkodás, a faluközösség segítői. A kovács, a pásztorok, a mezőőrök vagy kerülők, az éjjeli őrök, a harangozó munkája szerves része a

falú életének, munkájukért előre meghatározott bért, komenciót kaptak.

A 17. és a 20. dolgozat a falusi agrárszegénység munkás hétköznapjaival és ünnepeivel foglalkozik.

Szűcs István és Zsedényi Judit a falusi nők helyzetének változását vizsgálja. Az előbbi tanulmány erénye a nők megváltozott helyzetének több oldalról történő bemutatása és az, hogy leírja azokat a női munkákat, amelyek a felszabadulás óta egyre inkább ismeretlenekké válnak.

Általában a kötet minden tanulmányáról elmondható, hogy a szerzők az adatközlőktől nyert adatokat használták fel elsősorban, csak kevesen használtak egyéb forrásokat (szakirodalom, statisztika, sajtó). A tanulmányok nyelve, stílusa általában egyszerű, világos, érthető. Kár, hogy nem mindegyik szerző adja meg a szakzókinccs magyarázatát.

Leblancné Kelemen Mária

CSEPELI FÜZETEK 1—3.¹

Örömmel adunk hírt a Hazafias Népfront XXI. kerületi helytörténeti bizottsága füzet sorozatáról, a Csepeli Füzetekről. E sorozat bizonyossága a honismereti mozgalom elvengésének, hiszen három éven belül négy füzet is megjelent a kerületi kiadók segítségével, ebből a Csepeli kronológia és bibliográfia kétszer is.

1965-ben a Csepeli Munkásotthon honismereti köre kiadta a Csepelről szóló legfontosabb művek jegyzékét és az Amiről a csepeli utcák mesélnek című kiadványt. Az új sorozat füzetek mindegyike feltünteti a lektor nevét is, ezek azonban feltehetőleg a kerületben élő baráti szívű lektorok, kivéve a Monográfi I-et, ezt ugyanis a Marx Károly Közgazdasági Egyetem gazdaságföldrajzi tanszékének adjunktusa lektorálta.

Így aztán egy sor kisebb-nagyobb hiba maradt az 1. és 2. füzetben, melyek igényesebb lektorálás esetén elkerülhetők lettek volna.

Dr. Zachár László Csepel története c. füzetével több vonatkozásban is vitat-

¹ Csepeli Füzetek 1. Dr. Zachár László: Csepel története. A Radnóti Miklós Művelődési Ház kiadványa. (Kézirat gyanánt. Bp. 1974.); Csepeli Füzetek 2. Csepeli kronológia és bibliográfia. Szerkesztette: Bolla Dezső. Kiadja a XXI. kerületi Tanácsai Közművelődési Intézmények Igazgatósága. (Kézirat gyanánt. Bp. 1975., II. bővített kiadás: 1976.) Csepeli Füzetek 3. Bolla Dezső: Monográfia I. Természeti-földrajzi tényezők és hatásuk a település fejlődésére. Kiadja a XXI. kerületi Tanács Művelődési Központja és a Hazafias Népfront XXI. kerületi Bizottsága. (Kézirat gyanánt. Bp. 1976.)

kozni kell. Aligha írható le, hogy az avar birodalom központja „itt volt Csepel és Szigetszentmiklós között”, mivel a csepeli kikötő építésekor egy avar fejedelmi sírt találtak. A Csepel-sziget a XIV. századtól a feudális anarchia nyomán egyre inkább számos birtokrésze esik szét, így téves az a megállapítás, hogy „az egész sziget az uralkodóház birtokába kerül”. Az sem áll, hogy az 1440 táján Ráckeve-re menekült szerbeknek „kivált-ságlevelükön kívül alig volt valamijük”. Még *Skaricza Máté* 1581-es versezete is azt írja:

De az Ráczok pénzessek valának,
Hazájukból kik el szakadának,

A füzet legnagyobb hibája talán az, hogy a végén felsorolja ugyan a felhasznált irodalmat, de forrásaira a tanulmány szövegében nem hivatkozik, így aztán szinte a mondatok összecsengéséig azonosíthatunk a füzetben részleteket. A pontos hivatkozás alól nem mentesít a tanulmány összeállítójának udvarias utalása sem, miszerint a kiadvány célja, hogy az „eddig megjelent, de időközben elfogyott kítűnő és részletes monográfiák után szerényebb mértékben kézikönyvként szolgáljon”. Ha pedig ilyen célt tűz maga elé, semmiképpen nem szabad egye XVI. századi térkép részletének közlése alá leírni, hogy „Csepel-sziget és környéke a rómaiak idején” (77. oldal), hiszen még a közölt térképrészleten is világosan olvasható a Vrsiget — azaz Ūrsiget — helynév!

A két kiadásban is megjelent tizenöt szerkesztő-gyűjtő kronológiájáról és bibliográfiájáról már sokkal több jó mondható el, különösen a kronológiai részeiről. E kiadványban szinte megjelenik a lapok forgatói előtt az a nagyméretű fejlődés, amelyet Csepel a felszabadulás óta elért. A település történetét külön fejezet összegzi a honfoglalásig (I.), a magyar polgári forradalomig (II.), a polgári demokratikus forradalomig (III.). A IV. fejezet a forradalmak korát, az V. pedig a felszabadulástól napjainkig eltelt időszakot követi. Különös érdeme az anyag szinte naprakész összeállítása. A 155 tételes bibliográfiában már maradtak hibák. A 18. tétel egy nem létező könyv; az 50. tétel — Emlékek Budapest múltjából — azonos a 109.-kel, csak az egyik a borítón olvasható, a másik pedig a belső címlapon levő szöveg; helytelenül ír-

ják *Bródy Sándor*, *Csetneki-Jelenik Elek*, továbbá *Dulácska Géza* nevét (19., 45., 58. tétel). Több helyen hiányos a kiadvány leírása, *Pápai Károly* tanulmánya a Földrajzi Közlemények 1890. évfolyamában jelent meg, *C. Wilhelmb Gizzella* térképpublikációja pedig a Studia Comitatus I. kötetében. A német és latin könyvcímek gyakran hibásak, pl. a 7., 84., 148. tétel. Helyesebb volt az 1965-ös Csepeli Munkásotthon bibliográfiájának gyakorlata, amely megadta — különösen régi kiadványok esetében — a Budapest Történeti Bibliográfia megfelelő tételszámait is. A bibliográfia azonban — korrekciókkal — így is jól szolgálja a honismereti munka ügyét. Helyes lenne, ha a csepeliek egy későbbi füzetben *részletes Csepel-sziget* — ezen belül Csepel — bibliográfiára vállalkoznának.

A sorozat eddigi legsikerültebb füzete *Bolla Dezső* természetföldrajzi munkája. Részletes és pontos térképek mutatják be a sziget történeti-földrajzi fejlődését, az évi csapadék eloszlását, a szélirányt és településszerkezetet (a 2. és 3. térkép sorrendjét felcserélték). Különösen figyelmeztetők a tanulmány megállapításai a levegőszennyeződésről, jó összefoglalás a folyamszabályozást is bemutató V. fejezet. (Vízrajzi viszonyok.) Szerencsésen állítja össze ez a fejezet a sziget névváltozásait, a Szent Margit sziget elnevezés eredetét azonban részletesebben meg kellene vizsgálni, az a Csepel-sziget esetén több egyszerű tévedésnél (33. oldal), hiszen itt jelentős domonkos birtokok is voltak! *Bolla Dezső* dolgozata beszédesen igazolja, mennyire egyeztethető a tudományos feldolgozás és a közérthető stílus! Aggasztóan figyelmeztet *Bolla* füzete a Duna folyóvíz minőségének romlására, mert bár épültek víztisztító-művek, de a folyóvíz minősége az utóbbi tíz évben mégis romlott! (52. oldal.)

A Csepeli Füzetek eredményes vállalkozás. A sorozat füzetei egyre erősödnek, s a javításra a szerkesztőkben is meg van az igény (2. füzet előszava). Jó lenne, ha a XXI. kerület helytörténeti bizottság keresné a kapcsolatot a Csepel-sziget másik honismereti munkacsoportjával, a ráckeveiekkel. Összefogva még pontosabban, alaposabban deríthetnék fel szűkebb lakóhelyük, az insula magna — Nagy Sziget — múltját!

Kovács József László

FÜGEDI ERIK:

**VÁR ÉS TÁRSADALOM
A XIII—XIV. SZÁZADI
MAGYARORSZÁGON**

(Akadémiai Kiadó, 1977. 218 oldal.)

Fügedi Erik könyve — amely az Értekezések a történeti tudományok köréből című sorozatban jelent meg — a középkori Magyarország várainak sajátos csoportjával foglalkozik. A XIII. században — az ősi központok mellett — új vártípus jelenik meg, amelynek legfőbb ismérve, hogy a vár most már nemcsak egy adott terület védelmére szolgál, hanem egyben a földesúr székhelye, kincseinek, vagyonának őrzőhelye, és a földesúr a jobbágyság feletti uralmát a várhoz tartozó uradalom keretében gyakorolja.

A tatárjárást követő harminc esztendőben kiépült az ország új, a várakra támaszkodó határvédelme. IV. Béla nemcsak maga emeltetett várakat, hanem minden eszközt felhasználta arra, hogy minél több megerősített hely építtessék az országban. Munkájához elsősorban közvetlen világi munkatársai voltak segítségére. Az e korszakban (1242—1270) épült várak jelentős része — éppen az építkezés erőszakolt üteme miatt — fából készült, sáncsal és árokkal körülvett erődítés volt, így könnyedén válhatott a tűz martalékává.

A XIII. század végi feudális anarchia kialakulásában az új típusú várak is szerepet játszottak azáltal, hogy végső soron a tartományi hatalom kiépítését segítették elő. A szerző logikusan bontja ki előttünk ezt a történelmi folyamatot, amelynek során lehetőség nyílt arra, hogy a birtokos, illetőleg vártulajdonos kezén a nagybirtok katonai, gazdasági és politikai hatalmat jelentő, független tartományvá váljék. (A szerző részletesen foglalkozik *Aba Amádé* és *Csák Máté* hatalmának kialakulásával.) A tartományurak bukásának oka abban rejlik, hogy a nagybirtoknál magasabb szervezetet nem tudtak létrehozni. Megteremtették viszont a vár fenntartásához szükséges elemeket, a tartozékokat és a familiát.

A nagybirtokosok arra törekedtek, hogy megszerezzék a jobbágyaik feletti bíráskodás jogát, és ezáltal az általuk uralt területet kiszakítsák minden egyéb hatalom befolyása alól. Erre a XIV. században az Anjou-királyok alatt kiépített királyi várgazdaságok szolgáltattak pél-

dát. A várgazdaságok élén álló királyi várnagyok bírói jogkörrel rendelkeztek az uradalom jobbágyai felett, és ez a jog olyan esetekben is megmaradt, amikor a várgazdaság eladományozása után az adományos nem rendelkezett pallosjoggal. Így alakulhattak ki a XV. századi, a földesúr számára teljes bírói hatalmat nyújtó uradalmak körvonalai. A vázolt gondolatmenetet Fügedi Erik imponálóan gazdag okleveles anyaggal támasztja alá.

A könyv második része adattár, amelyben a XIII—XIV. századi várakat sorolja fel a szerző, megnevezve, hogy az adott várat ki, mikor építette, mi volt a vár stratégiai jelentősége, Anjou-kori várnagyainak neve és működési ideje. Leírja a vár sorsát a XIV. század végéig, valamint megemlíti a vár építészeti adatait is.

A könyv hasznos segítséget fog nyújtani mindazoknak a helytörténészeknek, akik városuk vagy megyéjük középkori várai iránt érdeklődnek, mivel a szerző egyszerre világít rá a váraknak a társadalmi fejlődésben játszott szerepére, katonai jelentőségükre és főbb építészeti jellemzőikre. Alapvető fontosságú a két térkép, amely az 1270. illetve az 1300 előtt felépített várakat rögzíti. Igen hasznos az adattár, amely a szükséges adatok mellett a főbb irodalmi utalásokat is megadja.

Gérelyes Ibolya

CSANDA SÁNDOR:

SZÜLŐFÖLD ÉS IRODALOM

(Madách Könyvkiadó, Bratislava,
1977. 259 oldal.)

A régi magyar irodalomnak kevés olyan lelkes kutatója és terjesztője van, mint *Csanda Sándor* pozsonyi egyetemi tanár. Neki köszönhetjük többek között a Fanchali Jób-kódexben lemasolt Balassi-drámának, a *Szép magyar komédiának* felismerését. Külön kötetben (*Balassi Bálint költszete*) foglalkozik a nagy reneszánsz költő versformáival, rímelhelyezéseivel, énekeinek műfaji sajátosságaiival, költői frazeológiájával. Már ebben a munkájában is hatásosan hasonlított össze a szlovák és a cseh reneszánsz-kori versek szóképeit Balassi jellegzetes tropusaival, hogy végül is megállapítsa: a magyar költő lírájának több szóképe hasonlít ugyan a szlovák versekéhez, de ez a rokonság mégsem olyan mértékű, hogy közvetlen fordítás-

ra vagy szerzőazonosságra lenetne követszeti.

Csanda új kötetében, a *Szülőföld és irodalom*ban folytatja a megkezdett munkát, és Balassi költészetét a horvát petrarkistákéval veti össze. A hasonlóságok mellett azokra a jelentős különbségekre is rámutat, amelyek Balassi és a dalmát petrarkista költők versei között észlelhetők. Ezen az összehasonlításon túl Csanda érdekes és fontos adatokkal egészíti ki a régi magyar irodalom Szlovákiában meglévő kapcsolatait. Munkájában sorra veszi mindazokat az írókat, akik 1918 előtt a mai Szlovákia területén éltek vagy alkottak. Témakörében viszszanyúl a Nyitrán nyomtatott első magyar könyvhöz, az eretnek jellegű, szociális gondolatokat is tartalmazó Jókai-kódexhez. Majd *Tinódi Sebestyén* kassai írói munkássága tárul elénk. Elbeszéli, miként vásárolt egy antikváriumban olyan latin nyelvű könyvet, amelynek kötéstáblájából XVII. századi kassai nyomtatványok kerültek elő. Ezek variánsai ugyan már megvannak, de más kiadásban. Csanda megidézi a keménytollú *Bornemisza Pétert* is, akinek Kassán történt kalandját érdekesen meséli el, hogy aztán minél tökéletesebb írói portrét nyújtson a kiváló reformátoríró munkásságáról. De lehull a lepel *Balassi Menyhárt*nak, ennek a féktelen főúrnak garázdálkodásairól is, hogy tipikus vétkei a kor társadalmatikai meglátásaiban lelepleződjenek.

Meglepően érdekes apróságokkal kelti fel az érdeklődést Csanda az olyan ismert írók iránt, mint *Gyöngyösi István*, *Gradányi József*, a szakolcai költő vagy a Kassán is működött *Batsányi János*. *Csokonainak* és *Jókai Mór*nak komáromi és pozsonyi élményeiről is tud újat adni Csanda, hogy ezeken keresztül igazolja mind a magyar, mind pedig a szlovák olvasók utánuk való sóvárgását, rajongását.

Tollhegyre tűzi Csanda az ötvenedik évfordulóját ünneplő Sarlós-mozgalom egyik élharcosának, *Balogh Edgárnak* Hét próba című munkáját is. Bizonyos, hogy a *Sarló* eszmei fejlődésének középpontjában a népi gyökerű nemzeti kérdés állt. Ez az eszmekör rövid idő múltával magával ragadta Csehszlovákia, Magyarország, Románia és Jugoszlávia reformista és baloldali magyar értelmiségi fiatalosságát. Csanda nemcsak lényeglátóan értékeli *Balogh Edgár* könyvét, hanem szokásához híven saját ismeretanyagával is kibővíti. Egyben rámutat a

Sarlónak a magyarországi népi írókra, a Márciusi Frontra és a Nemzeti Parasztpárt munkájára gyakorolt ösztönző hatására is.

Évek óta kedvelt témája Csandának a magyar és a szomszédos népek közötti irodalmi, kulturális kapcsolatok kibontása. Már 1959-ben megjelent terjedelmes könyve (*Magyar—szlovák kulturális kapcsolatok*) is ezzel foglalkozik. Ennek a munkájának harmadik részében is erre tér vissza, és *Balassi Bálinttól Fábry Zoltánnak* a *Korunkkal* való kapcsolataig négy íróra vonatkozó kutatásait teszi közzé.

Eltekintve az írókat elválasztó századok és ideológiák más-más attitűdjétől, kétségtelen, hogy Csanda nagy elhivatottsággal, a szomszédos népek irodalmának teljes ismeretében, elfoglaltság nélkül és határozott marxista szellemben bontja ki álláspontját. Ezzel nagymértékben elősegíti a magyar—szlovák kulturális kapcsolatok elmélyítését.

Csanda új könyve sok régi és új irodalmi problémát vet fel. Műve fontos hozzájárulás a két nép irodalmi kapcsolatainak kibővítéséhez, irodalmunk minél teljesebb megismeréséhez.

Dr. Tóth István

HORVÁTH LAJOS:

VERESEGYHÁZA

(A Veresegyházi Nagyközségi Tanács kiadása, 1977. 251 oldal.)

Horváth Lajos könyve azt bizonyítja, hogy támogatni szükséges a vidéki tanárok, agronómusok, orvosok gyűjtőmunkáját. Ahol a községben dolgozó helytörténészek és a tanács között olyan jó, alkotó a kapcsolat, mint Veresegyházán, ahol az indító figyelem, a biztatás és később az anyagi támogatás sem marad el, ott értékes mű születik. Figyelemre méltó az, amit *Pásztor Béla* tanácselnök ír bevezető szavaiban: „*Szeretettel ajánlom ezt a könyvet minden család könyvespolcára... múltunk munkára és helytállásra kötelez.*” *Horváth Lajos* pedig a következőket vallja: „*A szülőföldemről írtam ezt a könyvet. Nehéz munkával kutattam a közösség arcát, amely a sanyarú körülményeket valamivel könnyebben vészelte át, mint a környék más falvai, és valamivel hamarabb vette észre az új lehetőségeket is.*”

Miről van szó tulajdonképpen? Arról, hogy — Radnóti szavait kölcsönözve — sem Horváth Lajosnak, sem a könyv olvasóinak „nem térkép e táj”, hanem szülőföld, a haza része; közös otthon. A szülőföldélmény nélkül szegények maradunk, s Horváth Lajos tudatosítja e fogalom valóság tartalmát, nélkülözhetetlen voltát.

Horváth Lajos községtörténete egyaránt megvalósítja az olvasmányosság és a tudományos értekezés követelményeit. A gazdag jegyzetanyag, a bő adatár, a Veresegyházra vonatkozó történeti szakirodalom alapos számbavétele a mű egyik erénye, melyhez a több száz egységet számláló helység- és dűlőnévmutató járul. Nagyon hasznos az időrendi áttekintés, amely több mint ezer esztendő t ível át.

A könyv a geológiai, földrajzi bevezető után a történeti részre összpontosít, képi szemléltetéssel is bemutatva Ivacs lakóödreit, a római cserépedényeket, a birkaesontból faragott Árpád-kori szerezsejártéket és a kőmoszart. Horváth Lajos felhasználja a szájhagyományokat és a tárgyi emlékeket is, oklevelek, talált ezüstérmék egyaránt forrásul szolgálnak számára.

Bemutatja a művelődéstörténeti viszonyokat, így Fáy András, Szemere Pál, Kölcsey Ferenc veresegyházi kapcsolatát, felidéri az óriás cseresznyefát, melyet a Himnusz költője is megmászott izletes gyümölcséért. Jó arányérzékkel dolgozza fel a Tanácsköztársaság veresegyházi eseményeit, valamint a helyi népszokásokat.

A befejező részben lényeges és érdekes dolgokat olvashatunk a mezőgazdaság átszervezéséről, a tópart fürdőhelyé alakításáról, a mai Veresegyháza új káptáról. A Váci Mihály Művelődési Központ, az új iskola, az új egészségügyi ház tartalmas munkáját tekintve igazat kell adnunk Horváth Lajos summázó be-
rekesztésének: „Veresegyháznak jelentős jövője van. A távlati fejlesztési terv — amely 1980-ig szól — Veresegyház regionális központtá fejlesztését célozza a Vác és Gödöllő közötti vidéken.”

Nem kívánhatunk mást, mint hogy sok ilyen színvonalú honismereti, helytörténeti kiadvány szülessen a helyi tanácsok támogatásával mindenütt az országban.

Losonci Miklós

BARANYAI JÜLIA:

VÍZBE VESZŐ NYOMOK

(Fórum Könyvkiadó, Szabadka, 1977.
360 oldal és 31 fénykép.)

Ez a tanulságos kultúrtörténeti munka a Dráva és a Duna által határolt terület, a Baranya-szög vagy másképpen a Dráva-szög néven ismert táj történetét öleli fel. A szerző eloszór a Dráva-szög történelmével, főleg a rómaiak több évszázados uralmával foglalkozik. Baranya i. u. 10—12-ben került római uralom alá. Erre utalnak a lakott helységek latin nevei, mint például Laskó — *Albanon*, Kő — *Aureus Mons*, Vörösmart — *Ad Novas*, Kisköszeg — *Ad Militare* stb. Van azonban kézzel foghatóbb bizonyítékok is. Laskó községben a templom déli oldalán talált tűzhelymaradvány, a fogadalmi oltárkö, amelyet egy hajdani lelkész beépíttetett a református templom oldalába. Asás közben gyakran kerül elő a földből római kori tárgy: Hercegszőlős környékén egy házi istenszobor, Vörösmart községben római sírok, bélyeges téglák. Ez indította arra a könyv szerzőjét, *Baranyai Juliát*, hogy helytörténeti múzeumot létesítsen Vörösmart községben. Ide kerültek azután a későbbi korok leletei is.

Tovább peregnék az évek, egymást váltják a különböző korok. A történelem színpadán megindul a népvándorlás. A Dráva-szögben is feltűnnek egymás után az avarok, a kazárok, a székelyek egy csoportja, majd a szlávok.

A következő fejezetben Baranya reneszánsz-kori íróival, Janus Panonniusszal és kortársaival foglalkozik a szerző. Egy másik fejezetben részletesen olvashatunk a török hódításokról, a mohácsi vészről. A könyv szerzőjének érdeme, hogy — akárcsak a könyv többi fejezetében — a legújabb forrásokból meríti anyagát. Nagyon érdekesek a magyar nép múltjának kutatása szempontjából a XVI. század-beli török adóösszeírások, eredetijük a Bécsi Nemzeti Könyvtárban található. Az 1554. évi adóösszeírásból az derül ki, hogy a Dráva-szög magyar falvaiban más nemzetiségűek még nincsenek, s a XVI. században csak jelentéktelen mértékű délszláv betelepülés történt. Érdekes volna tudni, hogy ma mi a helyzet ezen a területen. Annyi ismeretes, hogy a múlt évben néhány község — Zmaievac, Suza, Karanac, Knezevi Vinograd — két-névtű (horvát és magyar) táblát kapott. Így felkerült a hivatalos helység-név alá a magyar Vörösmart, Csuz, Karancs és Hercegszölős név is.

A továbbiakban a szerző számos oldalon keresztül a Laskó nevű községgel foglalkozik. Ír *Sztárai Mihály* református lelkészről, a XVI. század nagy írójáról. Laskó községnek egy másik neves lelkésze, *dr. Szegedi Kis István*, akinek művei pár évvel halála után jelentek meg. A laskói iskolának még egy neves rektoráról, *Tolnai Bálintról* is szó van. Ezt követően három Veresmartiról találunk ismertetést: *Lázárról*, aki a XVI. század végén és a következő század elején 21 évig volt Vörösmart prédikátora; *Illésről*, aki jóval 1576 előtt Laskán, majd 1576 táján Hercegszőlősön volt prédikátor és superintendens; valamint *Istvánról*, aki iskolamester volt a Dráva-szögben. Külön fejezetet kapott *Veresmarti Mihály* (1572—1645). Református papi családból származott. Később áttért a katolikus hitre. Meg is írta ennek a történetét *Megtérésem története* címmel. Itt említ meg, hogy Vörösmarty Mihály (1800—1855) minden valószínűség szerint ebből a családból származott, mert a múlt században Fejér megyében élt rokonai még Veresmartynak írták nevüket és reformátusok voltak. Egyedül a költő ága katolizált.

A Dráva-szög Vörösmart községe arról is nevezetes, hogy a XVI. században már gimnáziuma volt. *Fábián Zoltán*, a hajdani tiszteletes abban a szerencsés helyzetben volt, hogy áttanulmányozhatta a református templom toronyszobájában őrzött régi levéltár adatait és ennek nyomán megírta a Vörösmarti Református Egyház Történetét 1547—1910-ig. (A levéltár sajnos elpusztult a második világháborút követő napokban.)

A könyv szerzője a további fejezetben a Dráva-szög elfelejtett íróiról emlékezik meg. Elsőként is *Ács Gedeonról*, aki Kossuthot önként elkísérte az emigrációba; levelesládáját és bibliáját a vörösmarti kisdíjakok őrzik múzeumi gyűjteményükben. A következő: *Ács Zsigmond* laskói lelképásztor, *Balogh István* színész és színműíró, *Újlaki Kornél* Dezső darázsi plébános. *Csók István* húsz évig volt Újlaki vendége, minden nyáron itt festette sokáctárgyú képeit. A nevezetes emberek sorát *Brüstle József*, *Dárdai Sándor*, *Schams Ferenc* és *Faragó János* zárja. A könyv szövegrészének befejező részét a Dráva-szög íróbarátainak szenteli. *B. Szabó Györgynek* és *Herceg Jánosnak*. A 350 oldalas könyvet 35 képmelléklet egészíti ki.

A könyv címe — *Vízbe vesző nyomok* — szimbolikusan jelöli a terület történelmének, neves embereinek a köztudat-

ból való eltűnését. Az utószóban a szerző keserű hangon ír arról, hogy a Dráva-szög lakossága milyen keveset tud minderről.

Elkeseredésre nincsen ok, amíg él a szülőföld iránti lelkes ragaszkodás egysekkben, mint Baranyai Júliában, aki nemcsak elmerengeni tud a múlt szép emlékein, hanem tenni is képes annak érdekében, hogy ezek az értékek el ne vesszenek „a mindent beborító víz tengerében”.

Vörösmarty Géza

KOVÁCS JÓZSEF LÁSZLÓ:

RÁCKEVE ÉS KÖRNYÉKE

(Útikalauz. A Pest megyei Idegenforgalmi Hivatal kiadványa, 1977. és 1978.)

Annak, aki nem ismeri a Ráckevei (Soroksári) -Dunát — „a horgászok paradicsomát” —, feltétlenül látnia kell és biztos, hogy soha nem fogja elfelejteni. Budapest IX. kerületében, a Kvassay-zsilipnél ágazik el a Nagy-Dunától, hogy 58 km kanyargós, kisebb-nagyobb szigetekkel teli gyönyörű út után a tassi zsilipnél egyesüljön ismét vele. A szigetet, amelyet a Duna két ága ölel körül, Csepel-szigetnek hívják régóta. Ennek bemutatására és bejárására invitálja az olvasót *dr. Kovács József László*, aki a lojalpatrióta szeretetével és mindenre kiterjedő figyelmével kalauzolja az olvasót hajón, helyiérdekű vasúton és gépkocsin Ráckevére, a Csepel-sziget „fővárosába”, majd onnan további kedves utakra.

A kiadvány terjedelméhez alkalmazkodó részletességgel tárja az olvasó elé *Ráckeve* és *Dömsöd* nagyközségek hét évszázados történetének ismert és forrásokkal bizonyított eseményeit, leírja műemlékeiket, s más nevezetességeket is.

Dicséret illeti a DUNATOURS-t, Pest megye Idegenforgalmi Hivatalát, hogy megjelentette ezt az útikalauzt, amely a Duna-kanyar után Pest megye második jelentős és igen szép tájegységét mutatja be a hazai és a külföldi idegenforgalom fejlesztése érdekében. Ugyanakkor érdekes *helytörténeti tanulmánynak* is számít, ami azért is fontos, mert a vidék régi lakosai mellett az ott pihenő és üdülő újakkal is megismerteti településük történetét dióhéjban. *Mihalik Tamás* művészi fényképei és *Dénes János* igényes térképe nagyon szépen egészíti ki Kovács József László munkáját.

Dr. Szabó Imre

BÜKKI BARLANGLAKÁSOK

A Herman Ottó Múzeum Evkönyve
(Miskolc, 1977. 136 oldal.)

Három kötete látott eddig napvilágot a miskolci Herman Ottó Múzeum *Borsodi kismonográfiák* című sorozatának. A bükki barlanglakásokról szóló kötet szerzője a magyar — különösen az észak-magyarországi — paraszti építkezés kitűnő kutatója, aki már eddig is számos alapvető tanulmányban tárta fel a parasztházak alaprajzi elrendezésének, tüzelőberendezéseinek, építőanyagának fejlődését. Egy korábbi tanulmányában már közzétette a Bükk nyugati részén található barlangépitményekre vonatkozó kutatási eredményeit (Kőházak és barlanglakások Észak-Hevesen. Egri Múzeum Evkönyve VIII—IX. — 1972. 325—431 old.), ezúttal pedig a Bükk déli felének kőbe vájt építményeit ismerteti. A tanulmány 14 dél-bükki településen végzett terepmunkára támaszkodik: Andornak, Kistálya (egyesítve Andornaktálya), Ostoros, Szomolya, Noszvaj, Felsőtárkány, Bogács, Cserépfalu, Cserépvárnya, Tibolddaróc, Sály, Kács, Kisgyőr és Miskolc.

A munka bevezetőjében a szerző rámutat arra, hogy Észak-Magyarország keleti részén — a Tokaji hegység és a Mátra között — húzódó hegyvidék közetanyaga ideális a pincék és a barlanglakások építéséhez. A jól vájható, viszonylag tartósközetek e fajta felhasználását nagyban segítette a vidék intenzív szőlőkultúrája, illetve az azzal kapcsolatos építmények szükségessége is. Bakó szerint a kő — mint építőanyag — csak később jelenik meg a paraszti építészetben, de a természetes barlangok mintájára készült építmények minden bizonnyal távoli időkbe nyúlnak vissza ezen a vidéken is.

A munka első fejezete a barlangépitményeket írja le. Falvanként mutatja be a szerző a létesítményeket, amelyeket egy sajátos kultúra megmaradt emlékeinek tekint. A kis helyen összezsúfolt építmények, a szűk udvarok a települések szerveződésének izgalmas kérdéseit vetik fel.

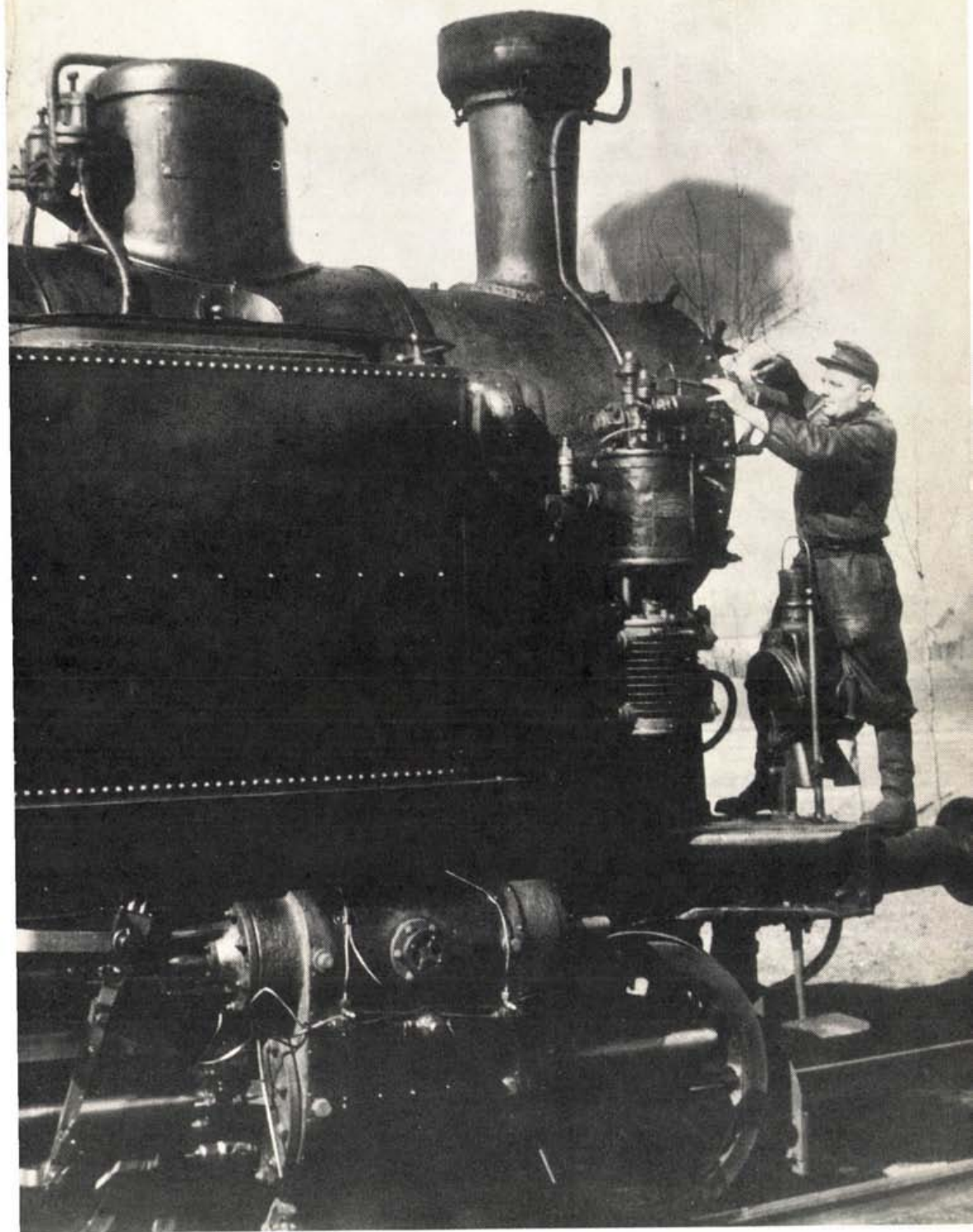
A tanulmány második fejezetében a barlangépitmények rendszerezését végzi el a szerző. A leíró rész összegezőként itt ismerteti általános érvényű megállapításait, következtetéseit. A bemutatott építmények anyaga főként riolit-tufa, de előforrai mésztufa és homokkő is.

A fennálló falu lakóházainak alaprajzi fejlődése szempontjából is figyelmet érdemel a barlanglakások vizsgálata, tüzhelyeik és a füsttlenítés módjainak fejlődése szintén rokon azokéval. A barlanglakások berendezése — hasonlóan szerkezetükhöz — ugyancsak hagyományos elemeket őriz, melyeket elsősorban a lakók szegénysége konzervált. A szerző arra a következtetésre jut, hogy századunk első felében zömével béresek, cselédek lakták ugyan ezeket az objektumokat, de felbukkan közöttük néhány kisbirtokos gazda is, pincéházaik azonban magasabb színvonalat képviseltek az előbbieknél.

A harmadik, befejező rész a földrajzi kitekintése, a történeti összegzése. A szerző megállapítja, hogy a bükki barlanglakások keletkezésének kora jelenleg ismeretlen. A rendelkezésre álló források nem adnak tájékoztatást ebben a kérdésben, a hagyomány adatai viszont — e vonatkozásban — nem tekinthetők forrásértékűnek. A rendelkezésre álló közet olyan adottsága a vidéknek, amit bármelyik kor embere felhasználhatott, ha megfelelő szerszámok álltak rendelkezésére. Más területről származó források birtokában Bakó a XIII. századig vezeti vissza az építményeket, mint a falusi népesség lakhelyeit. Az eredet részben az egyházi építmények irányába mutat, de rokon vonások mutatkoznak a vidék másik sajátos objektumaival, a kaptárkövekkel is. Befejezősül arra igyekszik választ adni a szerző, hogy milyen népesség és mikor építhette a Bükk barlanglakásait. Közvetett bizonyítékként a kaptárkövekre vonatkozó kutatások eredményeit használja fel, s így módon a kabarokkal hozza kapcsolatba ezeket az építményeket is.

Bakó munkája kitűnő tanulmány. Ha nem is monografikus igényrel, de egy önálló fejezetet tárt fel a terület népi építészetéről. Érzünk ugyan egy-két hiányosságot, különösen a lakók társadalmi helyzetének megítélésére, valamint a barlangépitményeknek az egész településsel való kapcsolatára vonatkozóan, de Bakó Ferenc munkáját alapvető eredménynek tekinthetjük Északkelet-Magyarország tárgyi kultúrájának feltárásában.

Viga Gyula

A „nyalókának” nevezett kis gőzmozdony ma már múzeumi emlék
Lásd a MÁV szentesi motorgarázsa c. cikket (Fotó: *Mucsi*)

212
FI 112

Csővári szlovák népviselet (Szabó J. felvétele)